УДК 349.415
DOI: 10.31733/2078-3566-2021-4-162-166

Артем ЯРОШЕНКО©
кандидат юридичних наук

Анна БУРЯК©
курсант

Валерія ЛАКТІОНОВА©
курсант

(Дніпропетровський державний університет внутрішніх справ)

ЕКОЛОГО-ПРАВОВІ ПРОБЛЕМИ РАЦІОНАЛЬНОГО ВИКОРИСТАННЯ ТА ОХОРОНИ ЗЕМЕЛЬ СІЛЬСЬКОГОСПОДАРСЬКОГО ПРИЗНАЧЕННЯ

Землі сільськогосподарського призначення, як і інші категорії земель, виконують певні екологічні функції. Охорона земель полягає у діяльності таких органів як: державної влади, місцевого самоврядування, юридичних та фізичних осіб, які спрямовані на захист землі. Землевласники, землекористувачі та особи, що орендують земельні ділянки повинні вчиняти дії щодо відновлення урожайності земель, слідкувати за захистом земель від ерозії (як вітрової, так і водної), заболочення, засолення, забруднення хімічними речовинами чи відходами, у тому числі виробничими та споживчими. Особлива цінність земель сільськогосподарського призначення обумовлена виробництвом сільськогосподарської продукції, необхідної для забезпечення продуктами харчування населення, кормом сільськогосподарських тварин і птахів.

Ключові слова: *землі сільськогосподарського призначення, раціональне використання, охорона земель сільськогосподарського призначення, еколого-правові проблеми, земельне та екологічне законодавство.*

Постановка проблеми. Землі сільськогосподарського призначення мають власний розподіл; виділяють сільськогосподарські угіддя, до них належать рілля, пасовище, косовиці тощо, а також землі, на яких розташовані внутрішньогосподарські дороги, комунікації, чагарникова рослинність, яка призначена для гарантування охорони земель від негативного впливу природних, техногенних, а також антропогенних факторів. На жаль, на території України є безліч недоліків із зазначеного питання, тому в даній статті ми прагнемо навести проблемні завдання/моменти та можливі шляхи їх вирішення. Метою охорони земель є забезпечення схоронності та відтворення земельних ресурсів, екологічних цінностей як природних, так і набутих якостей земель. При цьому основним об'єктом охорони є природа та довкілля людини та всіх живих і рослинних організмів, основного об'єкту нерухомості та основного засобу виробництва в роботі сільського господарства.

Метою цієї статті є проведення аналізу щодо ситуації правового регулювання раціонального, практичного використання й захисту земель сільськогосподарського призначення та вияву проблемних питань у даній сфері. Під час дослідження застосовувалися методи: аналізу, узагальнення, статистичної, екологічної експертизи. Проте перш за все слід з'ясувати поняття та складові частини земель сільськогосподарського покликання, оскільки вони є найважливішою частиною земельного фонду будь-якої країни та підлягають особливій охороні.

© А. Ярошенко, 2021
ORCID iD: https://orcid.org/0000-0001-7072-0589
k_cpp@dduvs.in.ua

© А. Буряк, 2021
anna99buriak112@gmail.com

© В. Лактіонова, 2021
nnipfpnp@dduvs.in.ua

Виклад основного матеріалу. Раціональне використання земель сільськогосподарського призначення є гарантією забезпечення землевласниками, землекористувачами та орендарями земельних ділянок у процесі виробництва сільськогосподарської продукції як найбільшого впливу на здійснення намірів землекористування із врахуванням охорони земель й ідеальної взаємодії з природними факторами, способами їх використання, що не призводять до суттєвого зниження родючості ґрунтів, а також забезпечення всіма землекористувачами в процесі максимального ефекту здійснення цілей землекористування з урахуванням охорони земель та оптимальної взаємодії з природними факторами. У такому випадку охорона ґрунтів полягає/втілюється/реалізується в комплексі організаційно-господарських та агрономічних, агрохімічних, меліоративних, економічних та правових заходів щодо запобігання та усунення процесів, що погіршують стан земель [1].

Заходи щодо раціонального використання земель повинні забезпечувати їх збереження, підвищення продуктивності та родючості сільськогосподарських угідь запобігання ерозії земель, їх забруднення та інших небажаних ресурсів. Раціональне використання землі сприяє її постійному поліпшенню. Зі свого боку, якість сільськогосподарських угідь та ефективність їх використання значною мірою визначають зростання продукції. Обов'язок землекористувачів – ефективно використовувати землю, дбайливо ставитись до неї, підвищувати родючість. Нераціональне використання може призвести до скорочення продуктивних земель, зниження та зменшення виробництва сільськогосподарської продукції, погіршення екологічної обстановки. Земельні угіддя продовжують виходити з господарського обороту, що призводить до деградації ґрунтової родючості [2].

Раціональний підхід до використання земель економічно та соціально вигідний для виробників сільгосптоварів, оскільки це дозволяє отримувати довготривалий і стійкий ефект за рахунок науково-обґрунтованої експлуатації земельних ресурсів, що якісно зберігаються та повсякчас оновлюються. Виробники сільгосптоварів мають брати до уваги екологічну ефективність землекористування як основний елемент побудови виробничої діяльності. Це, зрештою, позначиться і їх ефективності використання земельних ресурсів [3].

У багатьох країнах виникли та неухильно поглиблюються/збільшуються серйозні проблеми збереження земельно-ресурсного потенціалу сільського господарства, спричинені масштабним порушенням використання земель, деградацією ґрунтів, втратою ґрунтової родючості. Ці проблеми умовно можна поділити на три великі групи, до яких належать:

1. Проблеми, пов'язані з деградацією ґрунтів та втратою ґрунтової родючості в результаті неправильного та виснажливого ведення на землях сільського господарства.
2. Проблеми, пов'язані з фізичними та хімічними впливами на ґрунти, що призводять їх до порушення, забруднення, підтоплення та інших негативних явищ.
3. Кількісне скорочення земель сільськогосподарського призначення, викликане їх відторгненням під промислові та містобудівні потреби [4].

Деградація ґрунтів – це сукупність процесів, що призводять до зміни функцій ґрунту, кількісного та якісного погіршення його властивостей, поступового погіршення та втрати родючості. Деградація ґрунтів та втрата ґрунтової родючості полягають у зменшенні кількості поживних речовин – азоту, фосфору, калію, мікроелементів, збільшення кислотності ґрунтів тощо. Проблеми деградації ґрунтів спричинені недотриманням технології обробітку культур, що забезпечують збереження та збільшення ґрунтової родючості. Отже, маємо назвати кілька основних причин, що викликають деградацію: недотримання системи сівозмін у землеробстві, хижацьке ставлення до землі та агрономічна неграмотність [5].

Провідною причиною становища, що склалося, є відсутність спонукальних стимулів у власників землі до збереження ґрунтової родючості – нині ведення сільського господарства відбувається в умовах недостатнього контролю над якістю землі сільськогосподарського призначення. Із метою збереження та управління земельним фондом, потрібно встановити критерії для землекористування раціональністю та встановити вимоги, які призведуть до сталого використання землі. Відсутність будь-яких екологічних обмежень та вимог призвела до того, що після проведення земельної реформи та переходу значної кількості земель до приватних рук виробники сільгосппродукції переважно перейшли до виробництва монокультур, що мають максимальну ринкову ціну, оскільки основною метою їхньої діяльності було одержання

прибутку. Наслідком переходу до монокультури стала відмова від парів та обробки культур, що дозволяють відновлювати природну родючість землі [6].

Другою причиною значного погіршення стану ґрунтів стала «агрономічна» неграмотність землекористувачів і власників сільгоспугідь, що знову з'явилися. Унаслідок цього, почалось повсюдне недотримання традиційних прийомів ведення сільського господарства та ігнорування науково-обґрунтованих способів землеробства. На сьогодні використання земель сільськогосподарського призначення регулюється Земельним кодексом України від 25.10.2001, Цивільним кодексом України від 16.01.2003, а також регулюється нормами інших законодавств, що регулюють сільськогосподарське землекористування, наприклад, Закону України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо умов обігу земель сільськогосподарського призначення» від 31.03.2020. На жаль, українське законодавство не містить єдиного закону щодо обігу земель сільськогосподарського призначення, проте існує проект «Про обіг земель сільськогосподарського призначення» від 02.10.2019 р. № 2178-4 [4].

Використання земельних ресурсів України на сучасному етапі не збігається з принципами раціонального природокористування. Не додержано екологічно припустимого взаємовідношення площ ріллі, природних кормових угідь, лісових насаджень, що негативно впливає на дотримання правил співіснування агроландшафтів. Розораність ґрунтів на території України досягла майже 81 %, точніше 57 % всієї території. Тобто сільськогосподарська освоєність земель перебільшує екологічно обумовлені норми, наприклад, розораність території США – 15,8 %, сільськогосподарських угідь – 35,9 %. Слід зауважити, що нормативи відведення для необхідності певних діянь промисловості, транспорту чи енергетики майже у 2,5 разів перевищує нормативи, що є затвердженими в країнах Західної Європи. Більшість території зайнята залишками підприємства, відвальними ґрунтами. Велике використання прозорого шляху здобутку корисних копалин стає причиною знищення ґрунтового покрову землі на значній площині. Вичерпність та обмеженість локальних земельних ресурсів, поступове зменшення площі продуктивних земель загострює в окремих регіонах України проблему землезабезпечення.

За останні 30-40 років площа ріллі, що припадає на одного мешканця України, скоротилася в середньому на 30 %. У Закарпатській, Київській та Львівській областях на одного мешканця припадає відповідно по 0,16, 0,36 і 0,33 га ріллі, що, згідно з нормативами Міжнародної комісії з продовольства ФАО при ООН ,визначається недостатньою. Лише приблизно 8 % землі розташованої на території України перебувають у природному стані, до них належать: озера, болота та гірські масиви, зокрема, як покриті, так і не покриті лісом. Погіршився екологічно припустимий зв'язок між ділянками ріллі, природних угідь, водних та лісових ресурсів. Це погано впливає на характер агроландшафту, збільшилися ерозійні процеси. За останні 25 років, площа еродованої ріллі збільшилася на 33 % і досягла 123,1 млн. га, а дефляційно небезпечної – 19,8 млн. га (55,2 %), вміст гумусу зменшився з 3,5 до 3,2 %. З кожним роком площа еродованих земель збільшується на діапазон від 70 до 80 тисяч га. Слід зауважити, що великої екологічної шкоди ґрунтам завдають саме забруднення викидами індустрії, наслідки транскордонного перевезення та, у свою чергу, недовершена експлуатація агрохімікатів в аграрному секторі [7].

У цьому випадку порушення (руйнування) ґрунтів є складним комплексом антропогенних та природних змін у фізико-хімічних та механічних особливостей ґрунту. Початковою підставою погіршення ґрунтів є дії, що ініціюються людиною, наприклад, механічні обробки ґрунтів, переущільнення ґрунтів внаслідок діяльності транспорту, випасання худоби, зрошення або інші зміни режиму ґрунтових і поверхневих вод, забруднення ґрунтів тощо. Наслідки вказаних змін здатні багатократно збільшуватися від впливу природних факторів, таких як вітер чи зливові дощові потоки. Таким чином, ґрунт – це дуже складний і вразливий порядок, що формувався століттями, проте може бути зруйнований шляхом хибних діянь людини. Саме тому, питання щодо раціонального використання земельних ресурсів та їх захисту є першочерговим при зміні земельних відносин. Така ситуація обумовлена експлуатацією землі як безпосереднього об'єкта господарської діяльності, а також такими принципами як: обмеження у просторі, незамінність та не відтворюваність. Відповідно до практики використання земель, – зростання різноманітних форм власності та хазяйнування на землі без жорстокої та вірної державної, митної й економічної інспекції, яка слідкує за ввезенням шкідливих відходів, нестача належної законодавчої бази призвела до

споживацького ставлення до землі. Вказаний стан також ускладняється через використання мінеральних добрив, пестицидів, а також інших хімічних препаратів у великій кількості разом з промисловими та радіаційними забрудненнями, що, у свою чергу, може ще більше обтяжити екологічну ситуацію [8].

Науковці обґрунтували, що суспільно дієвим і еколого безпечним необхідно вважати землегосподарювання на території, де взаємовідношення природних ландшафтів, антропогенних змінених територій та виробничих ландшафтів наближається чи дорівнює співвідношенню 5:4:1. Згідно рекомендацій ООН ліси мусять обіймати близько 50 %, сільськогосподарські угіддя 45 %, забудована територія 5 % всієї території. В Україні ж дані периметри становлять 17,6 %, 45 %, 4,2 %. Негативні тенденції містять у собі дефіцит гумусу й основних елементів живлення в ґрунті. Вказаний екологічний погляд на сільськогосподарське землекористування обумовлюється, насамперед, недовершеністю структури посівної площі, що пізнала великих змін в збільшенні внеску культур, які користуються нарощеним попитом на ринку. Згідно цього, за минулі 25 років, частина таких культур як соняшник, ріпак чи кукурудза мали реальний потяг до активного зростання. Гарний здобуток врожаю даних культур відбувається за допомогою отримання з ґрунту великої чисельності поживних речовин. Окрім цього, середня врожайність соняшника становить 15-20 ц/га та, наразі, ріпак використовує 200-260 кг/га [7].

Висновки. Отже, перевищене сільськогосподарське опанування й розораність земельного володіння є одними з найважливіших факторів, що погіршують екологічну ситуацію на території України. Вказані питання слід вирішувати у проектах землеустрою на еколого-ландшафтних засадах сільськогосподарського підприємства. Також слід звернути увагу на: оптимізацію вмісту земельного угіддя; формування простору ріллі, природних поживних угідь з найменшими екологічними витратами; відшкодування необґрунтованих приватизованих, зруйнованих та мало дієвих угідь; система застосування земельних частин, належно до нового формування території. Занепад сільськогосподарських земель на території України здобув небезпечний характер відносно національної продовольчої безпеки. Виходячи з вищевикладеного, такий стан зумовлений втратою економічної зацікавленості землекористувача щодо екологічної безпеки землекористування та вимагає нагального аргументування зрозумілого механізму вирішення. Для збереження доцільного використання та захисту ґрунтового покрову слід застосовувати засади еколого-ландшафтного землеробства, згідно з нормами якого взаємний зв'язок сільськогосподарських угідь та природних комплексів буде економічно доцільним і екологічно логічним, а їх структура стане пристосованою до ландшафтних властивостей території.

Список використаних джерел

1. Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо умов обігу земель сільськогосподарського призначення : Закон України від 31.03.2020. URL : https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/552-20#Text.

2. Охорона і раціональне використання земельних ресурсів – пріоритет в збереженні екосистеми. URL : https://uman-rda.gov.ua/news/1585056797/.

3. Ушкаленко І. М. Аналіз раціонального використання земельних ресурсів в Україні. *Ефективна економіка*.2018. № 11. URL : http://www. economy. nayka. com. ua/.

4. Раціональне використання земельних ресурсів, збереження і підвищення родючості ґрунтів. URL: http://www.isg.rv.ua/images/files/Konference_2014_06_27.pdf.

5. Управління та раціональне використання земельних ресурсів в новостворених територіальних громадах: проблеми та шляхи їх вирішення. URL: http://www.ksau.kherson.ua/files/kaf_himiyi.pdf.

6. Ягодзінська А. С. Раціональне використання земельних ресурсів у процесі виробництва органічної продукції. *Modern economics.* 2020. № 22. С. 131-134.

7. Раціональне використання земельних ресурсів – запорука успішного розвитку громад. URL : https://khoda.gov.ua/rac%D1%96onalne-vikoristannja-zemelnih-resurs%D1%96v-%E2%80%93-zaporuka-usp%D1%96shnogo-rozvitku-gromad.

8. Нагірняк Т. Б., Грабовський Р. С., Грицина М. Р. Еколого-економічні аспекти раціонального використання і охорони земельних ресурсів в Україні. *Науковий вісник ЛНУВМБ імені С.З. Ґжицького.* 2017, т. 19. № 79. С. 111-116.

Надійшла до редакції 03.12.2021

References

1. Pro vnesennya zmin do deyakykh zakonodavchykh aktiv Ukrayiny shchodo umov obihu zemel' sil's'kohospodars′koho pryznachennya [On amendments to some legislative acts of Ukraine concerning the conditions of circulation of agricultural lands] : Zakon Ukrayiny vid 31.03.2020. URL : https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/552-20#Text. [in Ukr.].

2. Okhorona i ratsional'ne vykorystannya zemel'nykh resursiv – priorytet v zberezhenni ekosystemy [Protection and rational use of land resources – a priority in preserving the ecosystem]. URL : https://uman-rda.gov.ua/news/1585056797/. [in Ukr.].

3. Ushkalenko, I. M. (2018). Analiz ratsional'noho vykorystannya zemel'nykh resursiv v Ukrayini [Analysis of rational use of land resources in Ukraine]. *Efektyvna ekonomika*, № 11. URL : http://www. economy. nayka. com. ua/. [in Ukr.].

4. Ratsional'ne vykorystannya zemel'nykh resursiv, zberezhennya i pidvyshchennya rodyuchosti gruntiv [Rational use of land resources, preservation and improvement of soil fertility]. URL: http://www.isg.rv.ua/images/files/Konference_2014_06_27.pdf. [in Ukr.].

5. Upravlinnya ta ratsional'ne vykorystannya zemel'nykh resursiv v novostvorenykh terytorial'nykh hromadakh: problemy ta shlyakhy yikh vyrishennya [Management and rational use of land resources in newly created territorial communities: problems and ways to solve them]. URL: http://www.ksau.kherson.ua/files/kaf_himiyi.pdf. [in Ukr.].

6. Yahodzins'ka, A. S. (2020). Ratsional'ne vykorystannya zemel'nykh resursiv u protsesi vyrobnytstva orhanichnoyi produktsiyi [Rational use of land resources in the production of organic products]. *Modern economic,* № 22, pp. 131-134. [in Ukr.].

7. Ratsional'ne vykorystannya zemel'nykh resursiv – zaporuka uspishnoho rozvytku hromad [Rational use of land resources – the key to successful community development]. URL : https://khoda.gov.ua/rac%D1%96onalne-vikoristannja-zemelnih-resurs%D1% 96v-%E2%80%93-zaporuka-usp%D1%96shnogo-rozvitku-gromad. [in Ukr.].

8. Nahirnyak, T. B., Hrabovs'kyy, R. S., Hrytsyna, M. R. (2017). Ekoloho-ekonomichni aspekty ratsional'noho vykorystannya i okhorony zemel′nykh resursiv v Ukrayini [Ecological and economic aspects of rational use and protection of land resources in Ukraine]. *Naukovyy visnyk LNUVMB imeni S. Z. Gzhyts'koho*., t. 19. № 79. pp. 111-116. [in Ukr.].

ABSTRACT

Artem Yaroshenko, Anna Buryak, Valeriya Lactionova. Environmental and legal problems of rational use and protection of agricultural lands. Agricultural lands, like other categories of land, perform certain environmental functions. As the main object of nature and the environment of man and all living and plant organisms, the main object of real estate and – the main means of production in agriculture. Agricultural lands have their own distribution, allocate agricultural land, they include arable land, pasture, mowing, etc., as well as land on which are domestic roads, communications, shrubs, which is designed to ensure the protection of land from the negative effects of natural, man-made, and also anthropogenic factors. Scientists also interpret rationality as the use of natural resources taking into account environmental requirements, standards, standards, limits. Hence the conclusion about the attraction of this provision to environmental factors. Rational and efficient use of natural resources – concepts, although closely related, but not identical. Land protection is the activity of such bodies as state authorities, local governments, legal entities and individuals, which are aimed at protecting land as an important component of the environment and natural resources. Landowners, land users and land tenants must take action to restore land yields, monitor the protection of land from erosion (both wind and water), waterlogging, salinization, pollution by chemicals or waste, including industrial and consumer. The special value of agricultural land is due to the production of agricultural products needed to provide food for the population, feed for farm animals and birds, agricultural raw materials of certain industries. Greening of agricultural activity, observance of norms and requirements of land and ecological legislation by subjects of agricultural production are of fundamental importance.

Keywords: *agricultural lands, rational use, protection of agricultural lands, ecological and legal problems, land and ecological legislation.*